

Marija Turk

Leksički i semantički kalkovi u hrvatskome jeziku

dr. Marija Turk, Pedagoški fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak, Ur.: 25. lipnja 1993.

UDK: 801.03=862:808.62

U radu se problematizira kalkiranje na teorijskoj i praktičnoj razini. Na temelju popisa pretpostavljenih kalkova prema njemačkom obrascu utvrđuju se leksički i semantički kalkovi u hrvatskom jeziku. Provedena tvorbeni i semantička analiza dokazuje apsolutnu dominaciju semantičkih kalkova. Objašnjavaju se razlozi utvrđenoj pojavi i upućuje na semantičke promjene koje je kalkiranje izazvalo na domaćem izrazu. Potom se pokazuje koliko kalkovi kao aloglotski elementi utječu na jezik primalac: zadržavajući tvorbeni samosvojnost, jezik se primalac posredstvom kalkova obogaćuje na semantičkoj razini i uključuje u europsku jezičnu konvergenciju.

1. Teorijski aspekti kalkiranja

Poznata je činjenica da razvojem znanosti nastaju novi pojmovi za koje jezik mora naći adekvatan izraz. Nove se riječi mogu stvarati prema postojećim tvorbenim modelima određenoga jezika, prevođenjem (kalkiranjem) ili se preuzimaju strane riječi koje se fonološki i morfološki adaptiraju u jeziku primaocu (posuđenice/primljenice, tuđice/barbarizmi, internacionalizmi).¹ U ovome će se radu pozornost posvetiti tvorenica prema stranom uzoru, tzv. **kalkovima**. Teorijski i praktički kalkova su se doticali svi lingvisti koji su se bavili pitanjima jezika u kontaktu. O općim i posebnim pitanjima kalka postoji u svijetu relativno mnogo literature.² Unatoč tome postoji još mnogo neriješenih teorijskih i praktičnih pitanja. U načelnim se pitanjima

¹ Posuđenice (tradicionalni naziv) ili primljenice riječi su stranog podrijetla za koje u jeziku nema zamjena pa ih književni jezik prihvaća. Tuđice ili barbarizmi riječi su stranog podrijetla za koje postoji zamjena pa ih književni jezik ne prihvaća. Internacionalizmi su međunarodne riječi, prihvaćene u književnom jeziku, najčešće se realiziraju u znanstvenom stilu.

² Prvi je sistematski obradivao kalkove R. Heinzel, a jednu je od najboljih tipologija kalka prezentirao W. Betz (4, 1-127). Njegova se tipologija temelji na rezultatima istraživanja na području kalkiranja koja su proveli europski i američki lingvisti u razdoblju od 1875. do 1948. godine. Teorijom su se kalkova bavili još U. Weinreich (22, 1-149), E. Haugen (6, 771-785), B. Unbegaun (20, 134-148), T. E. Hope (7, 125-141), K. Schumann (16, 61-90), Ž. Muljačić (13, 5-18), M. Rammelmeyer (15), Muhvić - Dimanovski (12).

uglavnom slaže većina autora, a razilaženja se javljaju u posebnostima. Većina autora u vezi s kalkiranjem izdvaja ove teškoće:

- utvrđivanje je li neka jezična činjenica kalk ili tvorenica prema modelima datog jezika;

- utvrđivanje jezika uzora, odnosno jezika posrednika;

- određivanje tipova i podtipova kalkova itd.

Kad se utvrđuje je li neka jezična činjenica kalk, lingivsti uzimaju u obzir ove faktore:

- podudaranje oblika u jeziku primaocu i pretpostavljenom jeziku davaocu;

- podudaranje značenja riječi u obama jezicima;

- društvene mogućnosti preuzimanja uzora.

Sama formalna podudarnost ne može biti dovoljnim kriterijem za proglašavanje neke riječi kalkom jer je tvorbena podudarnost potencijalna u indoeuropskim jezicima. Da bi se utvrdilo je li neka riječ kalk ili nije, potrebna su kulturnopovijesna istraživanja koja pokazuju odakle pojam dolazi.³ Ako kalk ne zadovoljava kriterije formalne i sadržajne podudarnosti, valja računati i s jezikom posrednikom.

Osim tih najčešće navođenih nedoumica u identifikaciji kalkova, ne ulazeći u sve tankosti, izdvajaju se još neke teškoće.

1. U jeziku je moguća poligeneza, tj. razvijanje autonomnih pojava u više jezika.

2. Kalk se mogao u jeziku razviti istovremenim utjecajem više stranih jezika. Latinski je jezik stoljećima bio književnim jezikom Hrvata. U sjevernoj se Hrvatskoj književni jezik razvijao pod utjecajem njemačke kulturne sfere, a u južnoj Hrvatskoj pod utjecajem talijanskog jezika. Grčke su se prevedenice, osobito u terminologiji, odrazile posredstvom staroslavenskog. Nezanemariv je utjecaj češkog jezika, a dijelom i ruskog.⁴

3. Kalk može u nekom jeziku nastati prenošenjem sadržaja i tvorbenog obrasca prema uzoru koji je i sam kalk. Drugi jezik ima u tom slučaju posredničku zadaću:

PODRIJETLO		TVORBENA STRUKTURA		
		član	prefiks	korijen
uzor	franc.	l'	Im	pression
kalk/uzor	njem.	der	Ein	druck
kalk	hrv.	-	u	tisak

4. Postoje kalkovi kod kojih se odnos tvorbenih morfema vjerno ne reproducira. Nepodudarnost može biti u značenju, u redosljedu tvorbenih jedinica, u vrsti tvorbenih jedinica ili istodobnoj nepodudarnosti značenja i tvorbenih modela.

a) Značenje nekog morfema može biti pogrešno identificirano. Tako je naprimjer u latiniziranu germanskom osobnom imenu **Leopold** prevodilac, nakon što je dio imena **Leo** identificiran kao **lav**, to osobno ime preveo kao **Lavoslav**. Međutim, morf **leo** potječe od starovisokonjemačkog **llut** (usp. današnju njemačku riječ **Leute**) i

³ U hrvatskom je jeziku riječ **neboder** stvorena prema engleskom modelu **skyscraper**. Poznato je naime da je pojam nastao na engleskom govornom području. (Prvi je neboder sagrađen 1883. godine u Chicagu.) Strani se označitelj zamjenjuje domaćim, ali u skladu sa stranim modelom.

⁴ Tako se primjerice za lingvistički naziv **suglasnik** pretpostavlja latinski model **consonans**. Model je mogao biti i talijanski **consonante** ali i njemački **Mitlaut**, odnosno **Mitlauter**. Njemačkim modelima odgovaraju stariji naziv **suglas** i noviji naziv **suglasnik**. Ako se može pretpostaviti latinski model u ovom slučaju, latinski se odnosno talijanski model ne može pretpostaviti za **samoglasnik** jer **vocalis**, odnosno **vocale** imaju drugačiju tvorbenu strukturu. Ovdje možemo pretpostaviti njemački model **Selbstlaut**.

znači **puk**, a **bald** = odlučan, hrabar. Semantika osobnog imena Leopold jest "onaj hrabar iz naroda".⁵

b) Lingvist/prevodilac može svjesno ili nesvjesno izmijeniti jedan morfem ili više njih, odnosno dati aproksimativni prijevod. Tako bi prema njem. **Bahnhof** pravi kalk trebao glasiti "prugodvor", a ne **kolodvor**. Prema engl. **football** ili njem. **fußball** pravi bi kalk trebao glasiti "nogolopta".

c) Nepodudarnost se tvorbenog modela očituje onda kada složenici odgovara izvedenica: **Sledepunkt - vrellšte**; i kad složenici odgovara sintaktička veza, npr. **Sparbuch - štedna knjižica**.

d) Nepodudarnost redosljeda tvorbenih morfema u složenici: **Jahrhundert - stoljeće**, **Ehrfurcht - strahopoštovanje** itd.

5. Istraživač može uzor tražiti u krivom jeziku. Tako se u Rammelmeyerovu popisu kalkova⁶ tumači da je **Igrokaz** nastao prema njemačkom **Schauspiel**. Da je njemački model poslužio u kalkiranju, pravi bi kalk trebao glasiti "vidoigra". **Igrokaz** ni redosljedom tvorbenih elemenata, a ni značenjem morfema /kaz/ ne reproducira pretpostavljeni uzor. Uzor treba tražiti u drugom jeziku. U ovom je to slučaju mađarski jezik i to arhaizam: **Játékszín**.⁷

6. Teškoća u otkrivanju kalkova jest i mogućnost da se predložak za kalkiranje skрати. Zaboravivši činjenicu da su se sveučilišne ustanove zvale **universitas studiorum**, Schumann ne može objasniti riječ **sveučilište** prema **Universität** jer ne postoji uzor **učilište**.⁸

Među teoretičarima kalka razilaženja se javljaju i u određivanju tipova i podtipova kalkova. Klasifikacijom kalka pozabavilo se više autora, a sustavan je pregled tipologije kalka prezentirao Ž. Muljačić. Sljedeći se pregled tipova kalkova u znatnoj mjeri oslanja na njegov rad.⁹

Njemački teoretičar W. Betz razlikuje:

1. doslovnu prevedenicu (**Lehnübersetzung**): npr. njem. **Umwelt** prema lat. **circumstantia**;

2. djelomičnu prevedenicu (**Lehnübertragung**): njem. **Halbinsel** prema lat. **paeninsula**. Latinskom se izrazu pridružuje sadržaj 'skorootok', a njemačkom 'poluotok';

3. formalnezavisan neologizam (**Lehnschöpfung**): njem. **Umwelt** prema franc. **milieu**;

4. sementičku posuđenicu (**Lehnbedeutung**): njem. **Gelst** pod utjecajem franc. **esprit** počeo je značiti osim duh još i duhovitost.

Betz razlikuje još frazeološke i sintaktičke kalkove. Prvi tip njegove klasifikacije predstavlja pravi kalk. Taj tip objedinjava dva podtipa: kalk koji bogati jezik primalac

⁵ Vidi Keber (10, 254).

⁶ Knjiga M. Rammelmeyer, *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen, Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung* (1975) sastoji se od dvaju dijelova: u prvome se raspravlja o pojmu kalka, govori se zatim o mogućim uzorima i prikazuju tvorbeni modeli; drugi dio čini popis njemačkih riječi i naporedo hrvatskih za koje autor pretpostavlja da su kalkovi prema njemačkom modelu. Ovo je prva knjiga koja sustavno obrađuje kalkove njemačkog modela u hrvatskome jeziku. U popisu ima podosta rješenja koja bi valjalo podvrgnuti preispitivanju. I sam autor dopušta mogućnost da su mnogi kalkovi nastali samo njemačkim posredništvom iz drugih jezika, osobito latinskog i francuskog. U dvojbjenim slučajevima kod europeizama treba ipak pretpostaviti na temelju kulturnopovijesne konstelacije pretežiti njemački utjecaj. Zato P. Lvić (10, 239) drži da gotovo i nema primjera u kojima bi njemački utjecaj, a koji je Rammelmeyer pretpostavio, bio potpuno isključen.

⁷ Nyomárkay (14, 89-91).

⁸ Schumann (16, 86).

⁹ Muljačić (13, 5-18).

(**berelchernde Lehnübersetzung**) i kalk koji razvija latentne mogućnosti u jeziku primaocu (**entwickelnde Lehnübersetzung**).

Teoretičar jezika u kontaktu U. Weinreich također je pisao o tipovima kalka. U nekim se tipovima njegova klasifikacija poklapa s Betzovom. Weinreich razlikuje:

1. **loan translation proper,**
2. **loan rendition,**
3. **loan creation,**
4. **semantic loan, semantic extension, loan meaning.**

Za razliku od Betza, Weinreich frazeološke i sintaktičke kalkove ne izdvaja u poseban red, već ih svrstava u prva dva tipa, a klasifikaciju proširuje tipom hibridna složenica (**hybrid compounds**) u kojem je jedan dio preuzet, a drugi kalkiran. Za taj nepravilni kalk Haugen rabi termin **loanblends**.

Haugenova tipologija umnogome se podudara s prikazanim tipologijama, jedino što isti tip kalka imenuje drugim nazivom. Betzov tip **Lehnschöpfung** Haugen naziva induciranom tvorbom (**Inducend creation**), a ne kao Weinreich **loan creation** jer smatra da potonji termin bolje odgovara prevedenicama. Semantičke posuđenice zove **loan extensions**, uz uobičajeniji termin **semantic loans**. Haugen ne prihvaća hibridne posuđenice jer ih smatra rezultatom dvaju uzastopnih procesa posuđivanja.

Njemački slavist K. Schumann dijeli kalkove (**Lehnprägungen**) u dvije skupine: čisti kalk (**reine Lehnprägung**) i mješoviti kalk (**Lehnprägungsmischung**). Muljačić smatra da je Schumann s pravom isključio tip **Lehnschöpfung** jer se u tom tipu ne reproducira strani model već se potpuno nezavisno od njega (formalnonezavisni neologizam!) stvara nova riječ za dotada strani termin. Schumann razlikuje deset podtipova kalkova, a pojedini tipovi objedinjavaju dva ili više podtipova. Ipak sam Schumann smatra da se svi tipovi mogu svrstati u dvije kategorije:

a) **Inhaltsprägungen** i b) **Bildungsprägungen**. U prvu kategoriju ulaze svi tipovi kalka koji se odnose na značenje, odnosno na funkciju domaćeg označitelja. U drugu kategoriju ulaze tipovi kalka koji se odnose na tvorbu, odnosno stvaranje označitelja.

U skladu je s dvočlanom klasifikacijom i njegova definicija kalka kao "onih stranojezičnih utjecaja koji se sastoje u preuzimanju stranih tvorbenih obrazaca ili stranog sadržaja ili kombinacije sadržaja".¹⁰ Pojam kalka prema tome objedinjava dva osnovna tipa koja, s obzirom na jezičnu razinu kojoj pripadaju, možemo nazvati **leksički kalk** i **semantički kalk**. Leksički se kalk može nazvati **prevedenicom**, a semantički **semantičkom posuđenicom**.¹¹ Leksički kalk karakterizira nova formalno-značenjska tvorba. To je tvorenica načinjena morfemima domaćeg jezika po tvorbenom uzoru stranog jezika. Ako je tvorbena struktura strana i netipična za hrvatski jezik, govori se o pravim leksičkim kalkovima. Ako je tvorbena struktura u skladu s hrvatskom tvorbom riječi, govori se o formalnim leksičkim kalkovima.¹² Prvi odudaraju od hrvatske tvorbe, a drugi su u skladu s načinom i tipovima hrvatske tvorbe i njihova struktura postoji u hrvatskom jeziku neovisno o stranom. Ta naizgled jednostavna postavka teško je primjenjiva u praksi. Čak kad se i utvrdi da je moguće da je neka riječ nastala pod utjecajem nekog stranog jezika jer je kao inovacija nastala najprije u tom jeziku, nije lako utvrditi je li ona pravi ili formalni kalk. Pravi kalk, ako već ne odudara od hrvatske tvorbe, onda mora biti prvi u svom tvorbenom tipu. Za lingvistički termin **prajezik (Ursprache)** znamo da je nastao u okrivu njemačke

¹⁰ Schumann (16, 62). Prijevod M. T.

¹¹ Nazive "prevedenica" i "semantička posuđenica" predlaže S. Babić (1, 226).

¹² Isto.

lingvistike.¹³ Tvorbena mu je struktura istovjetna s pretpostavljenim modelom. Iako su u ovom slučaju zadovoljeni sociolingvistički uvjeti primanja i tvorbena podudarnost, valja utvrditi je li termin **prajezik** pravi ili formalni kalk, odnosno je li prevedenica ušla u već postojeći tvorbeni tip ili je unijela tvorbenu inovaciju.

Ako sociokultura istraživanja pokazuju da je inovacija u jeziku nastala na taj način da je pojam preuzet iz nekog jezika, a izraz se uzima u samome jeziku, tada se govori o semantičkom kalku. Tako za termin **materinski jezik** možemo reći da je semantički kalk, načinjen prema njemačkom **Muttersprache**. Sociokulturi su uvjeti primanja ispunjeni jer je poznato da je termin nastao u okviru njemačke lingvistike.¹⁴ Novi je sadržaj dakle dobio izraz u skladu s mogućnostima hrvatskoga jezika. Kako ne postoji formalna podudarnost, jer njemačkoj složenici odgovara sintaktička veza, ovaj oblik preuzimanja ulazi u red semantičkih kalkova. Poseban oblik semantičkog kalka pridruživanje je novog sadržaja postojećem izrazu, tj. ekspanzija sadržaja postojećeg izraza.¹⁵ Taj se oblik kalka potvrđuje u mnoštvu primjera. Za ilustraciju neka to budu neki gramatički termini. Riječi **rod** i **broj** osim primarnog značenja kalkiranjem su prema latinskom **genus** i **numerus** dobile i sekundarno značenje. Slično je i s riječju **polje** koja prema njemačkom **Feld**, odnosno engleskom **field**¹⁶ proširuje svoje značenje. Ta nova značenja svrstavaju te riječi u red lingvističkih termina.

Za leksički i semantički kalk, dakle kalk općenito, karakteristično je svojstvo raščlanjivosti. Zato Unbegaun tvrdi da se kalkirati može ono što se može analizirati,¹⁷ a Muljačić je još precizniji kad kaže da su kalkovi dvomonemski ili veći lingvistički znakovi ili jednomonemski kojih se značenje sastoji od dva sema.¹⁸ I Rammelmeyer, autor knjige o kalkovima u hrvatskome jeziku prema njemačkom modelu, svoju teoriju kalka temelji na raščlanjivosti.¹⁹ Za utvrđivanje kalkova on uvodi dva kriterija:

1. Riječ - uzor mora biti morfološki raščlanjiva, tj. mora se sastojati od najmanje dvaju leksičkih morfema.

2. Kalk se mora podudarati najmanje u jednom morfemu.

Iako bez uvažavanja tih kriterija nema kalkova, za njihovu identifikaciju ta dva kriterija svakako nisu dostatna jer bi se samo njihovim uvažavanjem mogla zanemariti potencijalna istovjetnost tvorbenog modela obaju jezika u dodiru pa se kalkovima mogu proglasiti i one riječi koje su autohtone tvorenice ili su djelomični kalkovi. Osim toga spomenuti kriteriji zanemaruju distinktivnost leksičkog i semantičkog kalka. Zato je ove kriterije Stjepan Babić s pravom upotpunio dodatnim.:

3. Leksički kalk mora odudarati od jezika primaoca ili mora biti prvi u svom tipu.

4. Strani tvorbeni uzor mora biti sačuvan u potpunosti i vrstom i redosljedom tvorbenih elemenata.²⁰

Ako ti kriteriji nisu zadovoljeni, a dokaže se da je inovacija nastala na temelju stranog uzora, onda govorimo o semantičkom kalku.

¹³ Pojam se javlja u njemačkoj lingvistici početkom XIX. stoljeća.

¹⁴ Naziv **materinski jezik** pojavljuje se u teoriji neohumboltovaca.

¹⁵ Babić (1, 226).

¹⁶ Pojam se **polja** četrdesetih godina javlja u njemačkoj lingvistici i to u teoriji J. Trierera o semantičkom polju (**Bedeutungsfeld**, **Wortfeld**, **semantisches Feld**) i pedesetih godina u američkoj lingvistici (**field**) u tagmematici K. L. Pikea.

¹⁷ Unbegaun (20, 138).

¹⁸ Muljačić (13, 15).

¹⁹ Rammelmeyer (15, 24).

²⁰ Babić (1, 226).

2. Praktični aspekti kalkiranja

Posebno pitanje u vezi s kalkovima praktične je naravi: koliko oni utječu na jezik, odnosno unose li tvorbene i semantičke inovacije. Nije nam namjera upuštati se u sve implikacije u kojima kalkovi zadiru u tvorbu i semantiku riječi jer taj problem djelomice zadire u dijakroniju i standardologiju. Namjera nam je pokazati koliko se kalkovi izrazom i sadržajem podudaraju u jeziku davaocu i jeziku primaocu. Analiza, koja bi trebala donekle rasvijetliti taj problem, provodi se na temelju ograničena popisa njemačkih riječi koje su prevedene, odnosno kalkirane na hrvatski jezik.²¹ Obrada se temelji na imenicima jer su one od svih vrsta riječi najznamenljivije s gledišta tvorbe i semantike. Kako je riječ o jezicima u kojima dominiraju različiti tvorbeni modeli imenica (u njemačkom prevladava slaganje nad izvođenjem, u hrvatskom izvođenje nad slaganjem), imenice su s gledišta tvorbe za proučavanje kalkova pogodnije od ostalih vrsta riječi. Imenički su kalkovi i s gledišta semantike prikladni za analizu: imenica kao vrsta riječi pokriva najviše pojmova. U analizi nije uzeto u obzir oko tridesetak registriranih imenica jer s gledišta ovog problema nisu relevantne. Riječ je o internacionalizmima i o leksičkomorfemski neraščlanjivim imenicama koje prema tome ne mogu biti kalkovi. Analiza je provedena na ukupno 670 imenica. Utvrđeno je da se izvorna i prevedena riječ tvorbeno i značenjski podudaraju u 188, a razilaze u 482 slučaja. Podudarnost je utvrđena:

1. u **sufksalnoj tvorbi**: Nützlichkeit - korisnost, Fräulein - gospođica, Kellner - konobar, Lager - ležaj, Kreuzung - križanje itd.;
2. u **prefiksnoj tvorbi**: Betrieb - pogon, Mitglied - sučlan, Anteil - udio itd.;
3. u **prefiksno-sufksalnoj tvorbi**: Mitarbeiter - suradnik, Aufseher - nadglednik, Einbrecher - provalnik itd.;
4. u **slaganju**: Namenstag - imendan, Reihenfolge - redoslijed, Zeigefinger - kažiprst, Alltag - svagdan itd.;
5. u **složeno-sufksalnoj tvorbi**: Gesetzgeber - zakonodavac, Kleinbürger - malograđanin itd.

Nepodudarnost je utvrđena i na razini izraza i na razini značenja. Na razini izraza nepodudarnost se očituje:

1. **kad sufksu ne odgovara materijalno izražen sufiks, tj. ø sufiks**: Menschenfresser - ljudožder, Aussehen - izgled, Durchmesser - promjer, Einkommen - prihod, Ehescheidung - brakorazvod itd.;
2. **kad materijalno nelraženu sufksu odgovara sufiks**: Auszug - izvadak, Ausgabe - izdatak, Ausweis - iskaznica itd.;
3. **kad se složenica zamjenjuje izvedenicom**: Ansichtskarte - razglednica, Ausflugsort - izletišta, Bandwurm - trakavica, Fachmann - stručnjak, Brieftasche - lisnica, Kreuzworträtsel - križaljka itd.;
4. **kad složenici odgovara sintaktička veza**: Amaisensäure - mravlja kiselina, Anführungszeichen - navodni znak, Anziehungskraft - privlačna sila, Fingerabdruck - otisak prstiju, Fließband - tekuća vrpca, Honigmonat - medeni mjesec, Keiserschnitt - carski rez, Kartenhaus - kuća od karata itd.;
5. u **redoslijedu tvorbenih jedinica**:
 - a) u izvedenica: Gewebe - tkivo;
 - b) u složenica: Ehrfurcht - strahopoštovanje, Gewissenbisse - grizodušje, Haarspalter - cjepidlaka, Singspiel - igropjev itd.

²¹ Rammelmeyer (15, 318-350). Svi se navedeni primjeri ne mogu sa sigurnošću prihvatiti kao kalkovi. Opsežnu procjenu knjige dali su Ivić (9, 236-250) i Babić (2, 91-96) i (1, 225-230).

Na razini izraza i sadržaja vidljiva je nepodudarnost u više primjera u kojima njemačkom korijenskom morfemu odgovara ili prefiksalni ili sufiksalni morfem s nepodudarnim značenjem: **Glübirne** - **žarulja** (doslovno: žareća kruška), **Zeltraum** - **razdoblje** (doslovno: vremenski prostor) itd.

Na razini sadržaja odstupanja se manifestiraju u dijelu značenja: **Luftschiff** - **zrakoplov** (Schiff - brod), **Blitzableiter** - **gromobran** (Ableiter - odvodnik), **Freiwlliger** - **dobrovoljac** (frei - slobodan), **Kotflügel** - **blatobran** (Flügel - krilo) itd.

Promatraju li se neki primjeri sa stajališta suvremenoga hrvatskog jezika, utvrdit će se potpuno razilaženje u značenju modela i kalka. Ako se pak isti primjeri promatraju dijakronijski, u dijelu ćemo značenja otkriti podudarnost što može upućivati na to da je kalk stvoren vrlo davno. To su primjeri: **Nadelwald** - **crnogorica** (Nadel - igla, Wald - šuma), **Laubwald** - **bjelogorica** (Laub - lišće, Wald - šuma).²²

Podudarnost odnosno nepodudarnost značenja i izraza kao pokazatelje kalkova pokazuje sljedeći brojčani pregled:

BROJ RIJEČI.....	670
1. Podudarne u značenju i tvorbi	188
- sufiksaloj	30
- prefiksaloj.....	29
- prefiksalo-sufiksaloj	19
- složenoj.....	71
- složeno-sufiksaloj.....	39
2. Nepodudarne.....	482
a) u značenju.....	18
b) u tvorbi	464
- sufix / ø-sufiks	31
- ø-sufiks / sufix	7
- složeno / sintaktička veza	326
- redosljed tvorbenih elemenata	8

Iako su dobiveni brojčani podaci samo aproksimativni pokazatelji istraživane pojave, oni nesumnjivo upućuju na načine, vrstu i opseg preuzimanja. Tvorbeni i značenjski podudarnost iznosi 27,95%, a nepodudarnost 72,04%. Visoki pokazatelj nepodudarnosti dokazuje da je ograničen broj pravih kalkova. Kako samo formalna podudarnost nije dostatan kriterij u otkrivanju kalkova, znači da je stvaran broj pravih leksičkih kalkova još manji, a tek dodatna kulturnopovijesna istraživanja mogu pokazati koliko je pravih leksičkih kalkova. Lingvistički relativno pouzdan pokazatelj leksičkih kalkova jesu složenoce. S obzirom na činjenicu da su one u njemačkom jeziku dominantne tvorenice, a u slavenskim jezicima - pa tako i u hrvatskom - dominiraju izvedenice, ako njemačkoj složenoce odgovara složenoce u hrvatskom jeziku, dosta je velika mogućnost da je to kalk. Ipak svaki takav pretpostavljeni kalk treba podvrgnuti sociolingvističkoj provjeri.

Riječi s nepodudarnim značenjem i neočuvanim tvorbenim uzrokom (ima ih samo 2,7%) mogu se isključiti iz analize jer za njih ne postoji nikakva pretpostavka da su kalkovi.

²² S aspekta suvremenoga hrvatskoga književnog jezika riječi **bjelogorica** i **crnogorica** kao mogući semantički kalkovi uprimjeruju potpuno razilaženje u značenju. U povijesti je hrvatskoga jezika izraz **gora** označavao i **šumu**. Vidi Skok (16, 589). Prema tome i u ovim je riječima samo djelomično razilaženje u značenju.

Riječi s podudarnim značenjem, a s većim ili manjim otklonom u tvorbenom obrascu isključuju se iz kategorije leksičkih kalkova, ali su sve potencijalne u kategoriji semantičkih kalkova. Novi se sadržaj prihvaća, a netipični izraz usklađuje s tipičnom tvorbornom hrvatskoga jezika. Tako se primjerice za njemački jezik specifične složenice u hrvatskoom reproduciranju u izvedenicama ili sintaktičkim vezama. Na taj je način razriješena skoro polovica registriranih kalkova za hrvatski jezik netipične tvorbene strukture. Riječ je dakle o postojanju semantičkih kalkova. Nova se značenja odnose na dotada nepoznate pojave, u prvome redu na termine. U stvaranju potrebnih terminoloških i ostalih leksičkih inovacija jezični se stručnjaci mogu ugledati u razvijene strane uzore. Sukladno književnojezičnoj normi u semantičkim se kalkovima izražava dinamičko-statički karakter jezičnih pojava: jezik je otvoren za potrebne inovacije, tj. jezik se bogati na semantičkom planu, ali ga standardizacijski procesi usmjeravaju na tradiciju, tj. na pronalaženje vlastitih izražajnih sposobnosti. Zbog toga možemo razumjeti prevagu semantičkih nad leksičkim kalkovima. To je prethodna analiza korpusa i potvrdila.

3. Funkcioniranje kalkova

Kad se govori o funkcioniranju kalkova, misli se na odnos značenja uzora/modela i značenja kalka, te na promjene značenja (**Bedeutungswandel, change of meaning**) do kojih dolazi na domaćim morfima, odnosno riječima koje su poslužile kao izraz za novi sadržaj.

Kada se neki model reproducira u kalku, moguća su tri oblika semantičke ekstenzije:²³ (1) značenje je modela i kalka isto, (2) značenje je modela šire od značenja kalka i (3) značenje je modela uže od značenja kalka.

S obzirom na to da se kalk stvara da bi zadovoljio potrebu za imenovanjem nekog predmeta ili pojma iz kulture ili civilizacije zemlje davaoca, pojmovna se vrijednost modela preklapa s pojmovnom vrijednošću kalka. Riječ je o nultuj semantičkoj ekstenziji.²⁴ Međutim, prijevod, osim što slijedi smisao originala, on slijedi i zakonitosti svog jezika i ne prenosi uvijek u potpunosti sve značenjske komponente originala. Tako je npr. kalk **žarulja** pojmovno isto što i njegov model - **Glühbirne**, iako njemačka riječ doslovno znači "žareća kruška". U kalku su sadržani svi relevantni semovi, a redundanti su elidirani.²⁵ Nulta semantička ekstenzija karakterizira semensku podudarnost, ali ne i potpunu semsku. Nulta semantička ekstenzija karakteristična je za kalkirane termine, tj. za kalkove čiji su modeli jednoznačni.

Višeznačni modeli reproduciraju se u kalkovima sa suženim značenjem (**Bedeutungsverengerung, restriction of meaning**). S obzirom na funkciju kalka, a to je precizno imenovanje preuzetog predmeta ili pojma i zadovoljavanje specifične potrebe jezika primaoca, kalk u načelu reproducira smo jedno od više značenja koje model objedinjava. Primjerice njemački model **Auszug** objedinjava 6 značenja (= izvadak, odlazak, seljenje, sažetak, iscrpak, dio seljačkog imanja),²⁶ dok kalk reproducira smo jedno značenje: **izvadak**.

Kada je kalk općeprihvaćen u jeziku primaocu, može započeti proces proširivanja njegova značenja (**Bedeutungserweiterung, expansion of meaning**). Budući da je funkcija kalkova u prvome redu uporaba u terminološke svrhe, proširivanje je

²³ O pojmu semantičke ekstenzije vidi Filipović (5, 161).

²⁴ Isto.

²⁵ Elidiranje redundantnih semova uvjetovano je tvorbenim razlozima. Već je spomenuta činjenica da je u njemačkom jeziku uobičajena složenička tvorba, a u hrvatskome izvedenička. U kalkiranoj izvedenici reproducira se samo relevantni sem koji je izražen jednim korijenskim morfemom.

²⁶ Usp. Wahrig (21, 543).

značenja dosta rijetko. Ograničen broj primjera ipak pokazuje semantičku ekspanziju. Primjerice kalk **hladnokrvan** (prema njem. **kaltblütig**) primarno je termin i znači "bije nestalne tjelesne temperature koja se izjednačava s temperaturom okolice". Sekundarno ta riječ dobiva na ekstenzitetu i upućuje na "osobu koja se ne da izazvati, koja je mirna, opuštena i nezaplašena". Sekundarno je značenje ovdje leksikalizirano; ono više nema opoziciju kao što je ima u primarnom značenju (usp. **toplokrvan**). Neki kalkovi proširuju značenje, ali im pritom sekundarno značenje nije leksikalizirano, već funkcionira na razini stilistički markirane sinonimije. Primjerice kalk **prazni hod** (prema **Leerlauf**) primarno znači "pokret stroja pri kojem nema opterećenja",²⁷ a sekundarno "uzaludan ili nepotreban rad".

Jezične jedinice koje su poslužile kao izraz za novi sadržaj doživljavaju semantičke promjene. Iako T. Hope predviđa promjene polisemijskog i homonimijskog karaktera,²⁸ analiza kalkova potvrđuje samo promjene polisemijskog karaktera.²⁹ To je i razumljivo s obzirom na prirodu kalka (tj. prevođenje). Homonimijske su promjene temeljene na arbitrarnoj vezi i strane prirodi kalka.

Kalkiranjem se domaćem označitelju pridružuje novo značenje ili se ono pomiče. Novi, dotad nepoznat kontekst u koji je ušla domaća riječ izaziva manje ili veće proširivanje značenja, tj. proširuje asocijativno polje: kalkovi **medeni mjesec**, **prag čujnosti**, **sirovo željezo**, **tekuća vrpca** itd. pokazuju da je dotada nepoznat kontekst u kojem su se našle riječi **medeni** (medeni je mogao biti zalogaj), **prag** (mogao je biti kućni), **sirov** (sirova je bila hrana), **tekuća** (npr. voda) uveo značajnije promjene, odnosno da je proširio njihovo asocijativno polje. Posredstvom kalkova neke su riječi višestruko proširile svoju valentnost. Tako je **komora** postala **trgovačka**, **liječnička**, **odvjetnička** i **tamna**; **brak mješovit** i **divlji**; **doba ledeno**, **kameno** i **željezno**, **kamen** je postao **dragl**, **bubrežni**, **masni** i **vinski**, itd.

Kalkiranjem riječi pomiču značenja. To znači da između starog i novog značenja postoji neka veza. Postoje metaforički i metonimijski pomaci. Metaforički se pomaci temelje na podudarnom semu prema sličnosti: **medvjeda šapa** novo je značenje u botanici, ili **lastin rep** novo značenje u tehnici. Postoje strukture u kojima je metaforičnost prikrivena zbog redukcije redundantnih semova, koja je izazvana tvorbenim mogućnostima jezika primaca.³⁰ primjerice: **naočarka** (zool.; prema **Brillenschlange**), **mrežnjača** (anat.; prema **Netzhaut**), **zupčanik** (teh.; prema **Zahnrad**) itd.

Metonimijski se pomak temelji na sememskom odnosu: jedan se semem zamjenjuje drugim i to izražavajući odnos živo/neživo: **sljepo crljevo** (**Blinddarm**), **maćuhica** (**Stlefmütterchen**); odnos proces i rezultat procesa: **dušik** (**Stickstoff**), **kisik** (**Sauerstoff**), **štednjak** (**Sparherd**) i odnos materijala i onog što je od njega napravljeno: **Ilmena glazba** (**Blechnusik**).

4. Zaključak

U stvaranju potrebnih leksičkih inovacija jezični se stručnjaci mogu ugledati u razvijene strane uzore. Jedan od načina zadovoljavanja potreba za imenovanjem inovacije jest kalkiranje. Ova je analiza pokazala da u hrvatskom jeziku znatno prevladavaju semantički nad leksičkim kalkovima, jer su oni intervencija koja ne zadire u unutrašnjojezične zakonitosti i ne remeti unutrašnjojezične odnose. Oni su kompromisno

²⁷ Leksikon Jugoslavenkog leksikografskog zavoda, Zagreb.

²⁸ Hope (7, 125-141).

²⁹ Turk (19, 345-352).

³⁰ Usp. bilješku br. 25.

rješenje koje bogati jezik na planu semantike, a pritom jezik zadržava svoju izražajnu samosvojnost. Posredstvom kalkova svaki se jezik zadržavajući svoju autonomiju uključuje u širu jezičnu (europsku) konvergenciju.

LITERATURA

1. Babić, S., *Hrvatska jezikoslovna čitanka*, Globus, Zagreb 1990.
2. Babić, S., *Njemačke prevedenice - izazov našim lingvistima*, Dometi 9, Rijeka 1980.
3. Barić, E. i dr., *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1990.
4. Betz, W., *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildung der ahd. Benediktinerregel*, Bonn 1949.
5. Filipović, R., *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU i Školska knjiga, Zagreb 1986.
6. Haugen, E., *Language Contact*, Actes du Huitième Congrès International des linguistes, 5/8 - 9/8, Oslo 1958.
7. Hope, T.E., *The Analysis of Semantic Borrowing*, Essays Presented to C. M. Girdlestone University of Durham, King's College, Newcastle upon Tyne 1960.
8. Ivić, M., *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983.
9. Ivić, P., *Matthias Rammelmeyer: Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*, Zavod za filologiju i lingvistiku, knj. XXI/1, Novi Sad 1978.
10. Keber, J., *Leksikon imen. Izvor imen na slovenskom*, Moharjeva družba, Celje 1988.
11. *Leksikon Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, Zagreb 1974.
12. Muhvić - Dimanovski, V., *Prevedenice - jedan oblik neologizama*, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 446, Zagreb 1992.
13. Muljačić, Ž., *Tipologija jezičnog kalka*, Radovi Filozofskog fakulteta, 7, Zadar 1968.
14. Nyomárkay, I., *Igrokaz od Schauspiels?*, Jezik, 3, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1982.
15. Rammelmeyer, M., *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen, Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1975.
16. Schumann, K., *Zur Typologie und Gliederung der Lehnprägungen*, ZfsPh XXXII, 1965.
17. Škok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, knj. I., Zagreb 1971.
18. Šulek, B., *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, pretisak, Globus, Zagreb 1990.
19. Turk, M., *Semantički kalkovi u hrvatskom književnom jeziku* (Prilog poznavanju semantičkih kalkova njemačkog modela), Dometi, 6/7, Rijeka 1991.
20. Unbegaun, B., *Le calque dans les langues slaves littéraires*, RES XII, 1932.
21. Wahrig, G., *Deutsches Wörterbuch*, Bertelsmann Lexikon - Verlag, Gütersloh 1968.
22. Weinreich, U., *Languages in Contact, Findings and Problems, With a Preface by André Martinet*, The Hague 1963.
23. Žepić, S., *Historische Grammatik des Deutschen*, SNL, Zagreb 1980.

ZUSAMMENFASSUNG

Bildungs- und Inhaltsprägungen im Kroatischen

In diesem Beitrag werden theoretische und praktische Fragen der Lehnprägungen behandelt. Aufgrund des Registers der angenommenen, nach deutschem Muster gebildeten Lehnprägungen im Kroatischen werden Bildungs- und Inhaltsprägungen festgestellt. Durchgeführte Bildungs- und Bedeutungsanalyse weist auf völlige Überwiegung der Inhaltsprägungen hin. Weiterhin werden die Gründe festgestellter Erscheinung erklärt und auf die durch Lehnprägung hervorgerufenen Bedeutungsänderungen auf kroatischen Ausdrücken hingewiesen. Es wird gezeigt wie die Inhaltsprägungen als fremdsprachliche Elemente das Kroatische als Übernehmer-Sprache beeinflussen; indem die Sprache ihre Bildungsselbständigkeit bewahrt, wird sie mittels Inhaltsprägungen semantisch bereichert und in europäische Sprachkonvergenz eingeschlossen.